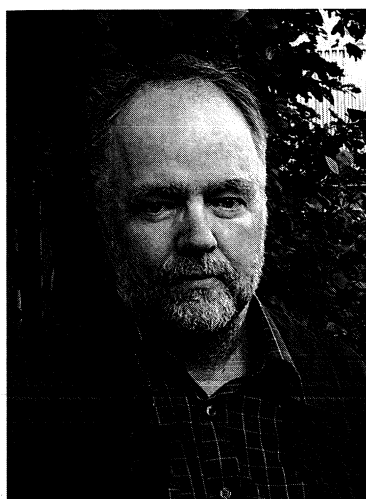

Luftslott och andra fantasier

BILLY EHN, professor i etnologi vid Umeå universitet. Hans senaste böcker är Hur blir man klok på universitetet? (2004, tillsammans med Orvar Löfgren) och Vad konstigt. Om undran och oförståelse (2005).

Vad tänker du på, frågar människor varandra, ömsint eller uppfordrande. Älskande vill veta vad moatjén fantiserar om för att befinna sig på exakt samma plats och inte för bråkdelen av en sekund förlora den andra ur sikte. Genom att dela fantasier flyr de bort från det råbarkade nuet tillsammans och skapar ett eget litet svärmiskt universum där de ivrigt meddelar vad som pågår i olika hörn. Romantisk passion brukar bygga på sådana gemensamma fantasier om översinnlig lycka i en allt uppslukande förening med ett oersättligt alter ego.

Vad tänker du på? Det är en både förväntansfull och glupsk fråga. Det osar kontrollbehov om den. Jag hoppas du tänker på mig, nej jag utgår från det. Men risken är att det uppriktiga svaret kan vara oönskat. Tyvärr, jag tänker på någon annan, jag är inte riktigt närvarande just nu, du har inte min fulla uppmärksamhet.

Fantiserande både skapar och överbryggar avgrunder. Genom mentala resor lämnar vi obevekligt varandra, om och om igen, och punkterar det ljuvliga dagdrömmandet om ömsesidig förståelse. Mitt bland folk försvinner vi spårlöst i våra egna tankar. Vi är där, och ändå inte. Fantasierna är ett fantastiskt redskap för flykt och frihet. Luftslott är världens mest spridda byggnadsverk. Inbillningar är den vanligaste formen av metamorfos.

FANTASI?

Ogärna avslöjar människor sina mest privata drömmerier för varandra – sexfantasier, till exempel – inte ens om de är kärlekspar. Många har ändå gjort det anonymt i olika undersökningar. Den offentliga bilden av vad män och kvinnor tänder på verkar inte veta av några gränser. Älskande delar upphetsande sagor med varandra, lever

med i varandras fantasier och agerar ut dem i vuxenlekar. Enligt medierna är kontrasterna mellan privat och offentligt fantiserande på väg att upphävas. Hämningsslösheten har dock fortfarande sin platsbundna och känslomässigt dikterade rytm och sina lustbestämda mål. Men man kan aldrig veta vad som rör sig inom folk. När som helst klär de av varandra med blicken – lust, skam och vrede är bara några av de inblandade känslorna.

Fantasi är ett starkt värdeladdat begrepp. De positiva och negativa laddningarna växlar mellan olika epoker och sammanhang. Många har i Vygotskijs (1930/2002) efterföljd hyllat det fantasifulla och kreativa barnet, medan andra är mer upptagna av förekomsten av verklighetsflykt och livslögner. Synonymerna är många och pendlar mellan "bedräglig lockelse" och "snilleblix". Vad som är ett "hjärnspöke", en "dikt" eller en "uppfinning" växlar beroende på sammanhanget.

För att få syn på ringaktade påhitt som inte lämnar några märkvärdiga spår efter sig, men som för en stund sammanför eller åtskiljer människor i de små uppfinningsrika, kanske något sanslösa, projekt, som vardagslivet för det mesta består av – till exempel när man mer eller mindre obesvärat sitter framför den omåttliga spegeln hos frisören eller vankar omkring på Bilprovningen och ängslas inför examinationen – kan det vara bra att lika gärna låta begreppen vara öppna för genomfart.

De olika former av flykt och skapande i det dagliga livet som brukar benämnas som fantasier får därför här röra sig fritt mellan drömska trakter, som är så dunkla att det är svårt att vederhäftigt benämna dem, och mer alldagliga områden, som är så upptrampade att man kan röra sig där med förbundna ögon, som i trance, då och då avbruten av meditativa hägringar.

Även om en familj kan ses som det samlade resultatet av ett antal mer eller mindre väl förkroppsligade luftspeglingar, upplevs den vanligtvis som nog så påtaglig – tills den upplöses och förvandlas till minnen. Den forna kärlekspartnern reduceras ömkligt till "ex". Av de små barnen finns snart bara kritteckningarna, videofilmerna, bävernylonöverallerna och pappren med handavtrycken kvar. Det nostalgiska tillbakablickandet på barndomen klarar sig inte utan stark inbillningskraft varigenom gissningar om vad som har hänt förvandlas till trovärdiga minnen.

Unga vuxna som arbetar med händerna, som till exempel hårfrisörer, massageterapeuter och personliga instruktörer föreställer sig ofta att de blir adopterade av sina kunder, berättar en psykoanalytiker (Segal 1997: 82). De har omedvetet sökt sig till dessa jobb därför att de i djupet av sin själ känner sig föräldralösa.

Alla yrken har sina speciella favoritfantasier som på olika sätt symboliserar begär som inte uttalas därför att de anses som olämpliga eller neurotiskt överdrivna. Taxichaufförer fantiserar om att möta kunder som kommer att, på kort eller lång sikt, förändra deras liv i gynnsam riktning, religiösa kranförare söker sig i jobbet närmare Gud, sjuksköterskor fantiserar om sig själva som barmhärtighetsmördare eller som hjältar i farofyllda dramor där det gäller att rädda så många människor som möjlig, datakonsulter leker med internetkoder för att ta sig in i andras bankkonton, lärare spöar i andan om uppvidriga elever eller omvänder dem till lysande forskarämnen.

Skillnaden mellan fantasi och föreställningsförmåga är inte glasklar, inte heller mellan känslbilder och nytänkande, privata drömmar och kollektiva utopier (Appadurai 1996:5). En man längtar efter

sin hustru, drömmer om att göra hole-in-one, dreglar över bilannonser, hör en låt på radion som får honom att tänka på..., förfäras över den senaste jordbävningen eller självmordsbomben, skriver upp ett läckert recept inför kvällens middag och ser fram emot semesterresan – allt och mer därtill inom loppet av tio minuter. Känslor, tankar, bilder och associationer far okontrollerat igenom honom i en medvetandeström av mer eller mindre verklighetsförankrade föreställningar.

LÅTSASVERKLIGHETER

Det är inte bara kärlekspår som vill leva med i varandras föreställningsvärldar. De mest triviala situationer bjuder, om man är på det humöret, på sådana möjligheter. När jag står i en lång snabbköpskö som inte alls är särskilt snabb undrar jag över vad som pågår inom de medköande. Vad tänker de på just nu? Det är en vanlig fritidssysselsättning att inbilla sig saker och ting liksom att undra över andras hjärnspöken. Blunda och beskriv vad du ser, säger de köande till varandra och häpnar inför vad de får höra.

Nu leker vi att du var prinsen så var jag prinsessan, visst! Så bjuder barnen in varandra i sina fantasivärldar och så fortsätter vi som vuxna att locka varandra med olika fiktiva scenarios där vi framställer oss själva på ett sådant sätt att vi skapar önskade intryck hos mottagarna. Nu leker vi att jag är en hopplös figur och att du är helt felfri. Eller att jag ska sluta jobba och bara måla tavlor, medan du tar busskort och kör charterresenärer. Människor är inte bara drivved i marknadsekonomins strömvirvlar, de är också regissörer av mer eller mindre löftesrika livsdrömmar. Gå på IKEA eller andra heminredningsaffä-

rer och lyssna på vardagslivets hoppfulla hallucinerande om den magiska inverkan soffor och matbord ska få på familjelivet. På krogen fabulerar män och kvinnor om sig själva för att blanda varandra. Så där håller många på och diktar tillsammans. De gemensamma drömmarna är samlivets kvintessens.

Pippi Långstrump påstod att hennes pappa var negerkung och att mamman var en ängel. Både barn och vuxna hittar på intressanta livshistorier åt sig. Bodil Malmsten (2003: 177) skriver att första gången hon åkte tåg ensam hade hon bestämt sig för att om någon frågade varför en så liten flicka åkte tåg alldeles ensam, skulle hon svara att hennes föräldrar var döda. När jag var pojke påstod jag att jag kom från England. Det var därifrån jag hade fått mitt förnamn. Behovet av att vara märkvärdig sätter igång fantasin.

Precis som barnen går vi in i och ut ur låtsaslekarna med en suverän övertygelse om att vi kan skilja på fantasi och verklighet, utom i de speciella ögonblick då vi gluttar in bakom de egna ridåerna och ser att där pågår ett liknande spel, fast med andra rollfigurer. Jaget är en teater med både yttre och inre scener där vi spelar upp olika roller inför omvärlden, men också inför oss själva. Livslögner och självbedrägerier bottnar i en kreativitet som väcker förstämning hos dem som inte vill leva med i andras tragiska fantasier.

VERKLIGT OCH OVERKLIGT

Det är en problematisk uppgift att skilja på vad som är verkligt och vad som eventuellt inte kan anses vara det. Bortsett från det är fantasier naturligtvis lika verkliga som bord eller väderleksrapporter. Nyhetssändningar i TV kan upplevas som

Vad är mer drömligt än nuet, så konturskarpt och absurt i sin skenbara obestridlighet, tänker mannen med 82 på tröjan medan han närmar sig den glade positivhalaren på en gågata i Umeå. Foto: Adam Jacobsson-Lindh.

lika överkliga som nattens drömmar. Vad överkligt, säger människor om händelser som övergår deras förstånd och som de skräms av. Sådana händelser kvalar in i fantasivärlden. Medierna är osannolikt effektiva förmedlare av bländverk, mar-drömmar och gyckelspel.

Samtidigt påstår somliga att det är fantasilöst att inte reagera på det som händer ute i världen på ett adekvat sätt. Att om och om igen se bilder av svältande barn

och hemlösa jordbävningsoffer utan att vilja hjälpa dem är visserligen ett tillåtet reaktionsmönster, men likafullt tömt på inlevelseförmåga. Man ser på de lidande som om de inte var verkliga och behöver därför inte göra något. TV-bilden talar om att de finns, medan TV-tittaren omedvetet försvarar sig med att de inte gör det, åtminstone inte i dennes egen värld.

TV-tittaren, en betydelsefull fantasi-figur, har i en viss mening rätt. Medie-

forskarna undersöker hur massmedierna skapar sina verklighetsbilder så att de ska ge sken av att vara sanna, medan analysen av dem visar att de i stället är selektiva, partiska och fiktiva. Forskarna påstår där- emot inte att den verklighet som medierna försöker att skildra inte finns, bara att alla försök att fånga den är styrda av föreställningsförmågans ramar och premisser (Robinson & Rundell 1996).

Det påhittade är inget att rycka på axlarna åt. Du hittar bara på, säger folk misstroget och avfärdande till dem som har livlig fantasi. Fiktioner av det slaget existerar i den form som upphovsmannen har använt. Allt som uppfattas som verklighet förmedlas på ett liknande sätt genom tolkande sinnen, berättelser, bilder.

SAMMELSURIUM AV ANTAGANDEN

Oavbrutet undrar människor över det som inte anses vara verkligt. Vad skulle hända om... Tänk dig att... Det är inte bara forskare som har hypoteser och experimenterar. Samhällslivet är ett sammelsurium av antaganden om vad andra tänker, vill och känner. Om inte om vore så... Vi hjälps åt att intala oss att allt är på riktigt, men så fort vi blir ensamma riskerar verkligheten att förvandlas till en blöt akvarell och vi skyndar oss att torka de rinniga färgerna – med hjälp av fantasin. Med historier om hur det är, med minnen och bilder av det som varit, med dimmiga föreställningar om hur det kommer att bli upprätthålls betryggande föreställningar om varaktighet.

Livet är fyllt av drömmar och fantasier – inte minst om att vara en speciellt värdefull person och om att förverkliga sina önskningar – även om de ges andra namn när det handlar om sådana realiteter som

till exempel politik, företagsamhet och familjeliv. Fantasi är annars inte ett begrepp som står särskilt högt i kurs då det gäller att skapa tillväxt eller planera samhällsutvecklingen. Visioner går an, om än med den starka reservationen att de måste anpassa sig till verkligheten för att kunna tas på allvar. Förverkligade utopier anses å andra sidan vara detsamma som förverkligade mardrömmar. Tusenårsriket och det kommunistiska samhället är totalitära fantasier som, när de iscensatts, har lett till brutala diskussioner om vilken som var den värsta.

Ekonomi brukar räknas till de seriösa realiteterna, åtminstone av dem som arbetar inom det fältet, men det är naturligtvis inte helt korrekt. För utomstående är till exempel direktionsrummen en högst imaginär arena med stark symbolisk dramatik. Likaså styrs börsen till stor del av känslomässiga föreställningar om företagens snara eller framtida öden, medan aktörerna själva försöker hålla sig klarvakna med aktuella noteringar, nystrukna skjortor och bister saklighet.

Även politiken lever högt på sin betydelse för människors faktiska levnadsomständigheter, men den värdesättningen kan man ju undra över. Hur realistisk är partipolitiken? Riksdagsdebatter må innehålla fantasifulla propäer och ibland även ha uppsluppna inslag, men kravet på verklighetsanknytning är så starkt att inbillningsförmåga och livlig fantasi knappast fungerar som avgörande resurser i striden om de bästa argumenten, trots att vem som helst kan förstå att den till stor del handlar om det som ännu inte är och kanske aldrig kommer att bli. Nolltolerans, jämställdhet, mångkulturalism och fyraprocentig arbetslöshet är några av de mest använda fantasierna i svensk inrikespolitik, vid sidan av demokrati.

VÄRLDEN ÄR VÅR FÖRESTÄLLNING

Fantiserandet, ofta nedvärderat som något improduktivt – sitt inte där och dröm, gör något! – är i själva verket ett aktivt skapande av verkligheten. Dagdrivarnas arbetsdag är inte begränsad till åtta timmar. Dessa oavlönade kulturarbetare i det gemensamma meningsskapandets tjänst har ständig jour. Drönarens betydelse som fantasiproducent är alltför ofta underskattad.

Världen är våra föreställningar om den, hävdar vissa filosofer. Utan fantasi inget språk, ingenting. Fantiserandet är därför ingen motsats till det verkliga, allt är ju skapat och påhittat. Genom berättelser hålls det förflutna vid liv liksom tron på framtiden. Ur evighetens och universums perspektiv är vår tillvaro knappt ens ett irrbloss. Teaterns värld är då lika reell som fysikens. Skuggorna på Platons grottvägg härrör inte från en sannare existens därutån, eftersom även den i sin tur är en produkt av andra verklighetskonstruktioner. Vad är mer drömligt än nuet, så konturskarpt och absurt i sin skenbara obestridlighet?

Så kan man tänka. I vardagslag utgår de flesta sannolikt vanligtvis från att verklighet och fantasi går att skilja åt. Lögner uppskattas bara då de uppträder i form av skrönor och litterära bravader. Hänvisningar till vad som är sant och falskt brukar vara mer övertygande än hänförande tankeflykt.

Fantasin öppnar och stänger världen genom kreativa föreställningar om vad som är möjligt. Genom normbrott, kategoriupplösning och överskridandet av gränser utmanas vaneseendet. Alla försök att förutse och planera framtiden och kontrollera omgivningen bygger på uppfinningsrikedom. Både tristessen och de allt-

för smärtsamma realiteterna här och nu undflys tillfälligt via provisoriska inbillningstunnlar.

Hyllningarna till fantiserandets kreativa egenskaper ska inte dölja att det också är ett beprövat sätt att fastna i klichéer och ältande. Dagdrömmarnas ständiga omtagningar av favoritteman är allt annat än förnyande. Tvångstankar är inte lätta att bli av med. Av någon anledning så vet många människor vad de skulle göra om de vann en miljon eller mer.

Frågan är om otillfredsställelse är en av fantiserandets viktigaste energikällor. Det man saknar framträder med all tydlighet. Hungern sägs vara den bästa kryddan och nöden uppfinningarnas moder. Det är inte bara barn som har låtsaskompisar. Du är min bästa vän, säger en del vuxna till förvånade bekanta, som dock för det mesta ställer upp på fantasin. Vad ska de annars göra?

Men det är för den skull inte säkert att otillfredsställelse är en förklarande bakgrund till den enorma expansionen av onlinetillvaron, en verksamhet som regelbundet beskylls för att vara en elaborerad form av verklighetsflykt. Överhuvudtaget ska man vara försiktig med tvärsäkra påståenden om varför folk ägnar sin tid åt det ena eller det andra.

Ibland kan man också undra över proportionerna mellan faktiska och imaginära kärleksförhållanden, särskilt om man räknar in idoldyrkan. Medierna och populärkulturen tillhandahåller ett rikt sortiment av stjärnor av bägge könen att bygga upp fiktiva relationer till. Ibland tar dessa fantasier över helt och blir verkligare än andra relationer. Alla går dock inte så långt som John Chapman, John Lennons mördare, som ville imponera på filmskådespelerskan Jodie Foster, som han älskade, utan att ha träffat henne.

SMÅFANTASIER

Minimala illusionsmakerier hamnar gärna i skuggan av mer grandiosa visioner. Det vore värt att ge mer uppmärksamhet åt blandningen av praktiska och känslsamma tankar under lägenhetsvisningen, det njutningsfokuserade planerandet av semesterresan, de rusiga besöken hos bilhandlarna där man steg för steg vänjer sig vid ett mycket högre pris, men också åt den, beroende på årstiden, mer eller mindre bitterljuva längtan till sommarstugan.

Årstiderna och veckodagarna är laddade med förväntningar. Höstens förberedelser inför julen, skidåkarnas längtan efter snö, golfarnas efter säsongstart och förlåtande klubbor, trädgårdsfantasternas lystna bläddrande i frökatalogerna redan i februari, fredagarnas feststämning på jobbet i kontrast mot måndagsängesten.

Samhällslivet, inte bara konsumtion och populärkultur, är genomsyrat av både skapande fantasier och det som påstås vara verklighetsflykt. Kontaktannonsernas högfärdiga eller ängsliga åstundan är bara en av alla arenor för uppfinningsrika självpresentationer.

I kulturanalytiska betraktelser över denna dagliga uppfinningsrikedom handlar det mindre om Hollywoods drömfabrikation och mer om vårdhemmet för dementa som byggt upp en illusorisk folkpark i källaren med korvkiosk och bodar för kägelspel där de gamla får dansa och minnas gamla tider. Fantasi som lågbudgetnjutning. Mediernas, konstens och litteraturens fantasivärldar är redan genomtröskade. Hellre letar vi i skrymslen och vrår där chansen är mindre att hitta något spektakulärt. Vad pågår framför bankomaten? Vad tänker folk när det börjar regna? Hur ser det ut på helgstängda kon-

tor? Rätt vad det är överraskas vi av besinningslösa infall, egna eller andras.

Fantasiernas till synes oplanerade gerillaattacker skakar om verklighetskänslan. Till synes orimliga frågor antastar det annars beskedliga förnuftet och förvandlar den existentiella tryggheten till en chimär. Vad är en busskur? Hur känner sig den som talar med en hund medan andra hör på? Varför klagar människor över att de är fula och tjocka? Det krävs en viss gycklarmentalitet för att undra över hur vanligt det är att människor följer efter andra för att se var de bor. Det är inte alla som ivrigt väntar på att få veta varför man sällan ser män med chic handväska eller visslande kvinnor cykla utan att hålla i styret. Det korrekta svaret behöver inte vara det fyndigaste.

DET HYPNOTISKA HEMMET

Hemmet är en fiktiv arena där gemensamma drömmar om ett liv inom fyra väggar materialiseras med stor kraft. Planerandet av en huslig framtid tillsammans, uppbyggandet av dagarnas och årens familjeritualer skapar ett imaginärt hem i varje familjemedlems sinne, ett komplicerat Fata Morgana, för vissa en mardröm, för andra hallucinationer om lycka.

Även om hemfantasin representerar det trygga känner alla sig någon gång främmande i sitt eget hem, inte bara när de vaknar en natt och inte har en aning om var de befinner sig, utan även i vardagslivets små alkover av främlingskap som gör att de inte längre hittar bland de egna föremålen. Dagligen tränar de inför den stora minnesförlusten genom att skrämt ropa till alla och ingen. Var är mina strumpor? Jag la dom här på soffan och nu

är dom borta. Vart har soppseven tagit vägen? Vem har använt min tandborste? Fantasier om okända besökare ilar förbi som kalla vindkårar och de gamla emotionella kartorna över hemmet stämmer inte längre utan måste ritas om. Detsamma händer när hemmet stått obebott under en längre tid, men också under årtidernas skiftningar.

Rutiner och regler underbygger fantasin om familjegemenskapen, till exempel när det gäller dörröppnandet. Man hör vem som kommer hem på sättet att öppna dörren och det brukar finnas klara överenskommelser om vilka dörrar som kan/ska stå öppna och vilka ska vara stängda, likaså för vem som har ansvaret för att olja gångjärn och kärvande lås.

Inspirerade av dokusåporna har samtidsmuseerna diskuterat möjligheten av att montera övervakningskameror i verkliga hem för att dokumentera familjelivet. Vad får vi se som vi inte anade? Vad händer som vi inte trodde skulle hända? Vad lär vi oss? Dokumentation syftar till att belysa det till synes banala, oansenliga, det som andra inte bryr sig om, som man tror att ingen ser eller bryr sig om. Genom övervakningskamerans lins upptäcks något nytt i det som andra verkar strunta i eller bara sveper likgiltigt över med blicken.

Museerna och kulturforskarna kan alltså tänka sig att rycka ut för att rädda det triviala från glömskan och för att visa att det inte alls är trivialt, utan i själva verket av stor betydelse för att skydda människor från kaos och meningslöshet. Detta skulle kunna bli klassisk ögonvråetnografi där man stirrar på en sak för att se något annat i utkanten av synfältet. Forskarna hittar på namn åt det namnlösa, går på upptäcktsfärd och uppmuntrar människor att se på sitt hem som om det vore någon

annan som bodde där. De flyttar på saker för att se om någon märker vad som är förändrat, ungefär som Chandler gör i *Vänner* när han vill skaka om pedantiska Monica.

I sina hem ägnar människor mycket tid åt att fundera över vad som är fel och borde ändras: gardinerna, soffan, bestick-lådorna, punktbelysningen, skouppställningen, fjärrkontrollshierarkin. De putsar speglarna för att bli vackrare och dammar av kläderna med den speciella klädvårdsrullen med klisterpapper i en upplevelse av att dammkorn är ett större hot mot hemmets ordning än de allt längre pauserna mellan makarna.

Varje hem är en oändlig rymd av förnimmelser i ändlösa kombinationer med varandra: raderna av mer eller mindre vanskötta krukväxter i förhållande till barnens sparade teckningar, den mer eller mindre lyckade användningen av skohyllan och telefonräkningarnas kamouflerade nätverk av familjens virrvarr av relationer, planer, bearbetningar. Budgeten för stearinljus, wettexdukar och snittblommor står i ett intressant förhållande till de gemensamma minnena från perioder av elavbrott och de sinnesvillor som de gav upphov till. Ljuden från grannarna fogas in i pågående samtal, bildar en fond för känslorna av tillhörighet och har periodvis en diffus inverkan på de boendes drömmar och uppenbarelser.

Allt det som är borttappat i ett hem – allt det som är borta i det som ska vara hemma, det som inte hör dit – har en stark förbindelse med chimärerna om hemmet. Det händer något oförutsett när övernattande gäster placerar sina tandborstar på tvättstället, diskar och placerar porslinet fel, letar efter saker som de behöver. De personer i familjen som sölar ned, smular och lägger ifrån sig saker överallt för-

vandlas till mytologiska figurer som skrämmer upp de övriga med sina främmande ovanor.

Ett speciellt område är pengarnas placering, myntens och sedlarnas egna utrymmen. Det växlar från familj till familj var man förvarar sina slantar för att skydda dem för obehöriga. Var står burken med telefonpengar? Var ska tjuvarna leta, var förvaras smyckena, värdepappren, kontokortsnumren? Många hem är idag stöldskyddsmärkta rakt igenom. Folk dokumenterar sina bostäder med tanke på försäkringar samtidigt som de gömmer saker för varandra. Hemmet är ett gömsle byggt på fantasier om trohet och oegennyttig solidaritet.

En central fråga gäller förhållandet mellan renlighet och relationsproblem. Här är hemmet oslagbart som laboratorium för en undersökning av hur män och kvinnor tar för sig på olika områden, något som kan observeras till exempel vid tillfällen då man byter diskborste eller då man diskuterar huruvida det är nödvändigt att dammtorka listerna såväl vid golvet som vid taket. När fönstren i många hem har tvättats rena händer något oförklarligt med familjesamvaron – stämningen blir frimodigare och även där man aldrig annars brukar diskutera politik kan man få höra försiktiga åsiktsbrytningar kring frihandel och homoäktenskap.

HÄMNDFANTASIER

En apotekare skulle byta lägenhet med en lärare. När hon kom med flyttlasset till sin nya bostad stod lärarens piano och en del andra saker kvar. Hon ringde honom och frågade när han skulle tömma lägenheten. Om ett par veckor, svarade han, som om det var en självklarhet att lämna kvar ett piano.

Apotekaren blev upprörd och sa att det gick hon inte med på. Inför denna reaktion var läraren oförstående. Men lilla du, sa han, nu får du väl ändå försöka uppträda litet vuxet.

Då talade apotekaren med en jurist som skulle ta reda på om det här var lagligt. Medan hon väntade på besked satte hon igång med två olika slags fantasier. Den ena var att vuxet försöka *förstå* lärarens beteende. Hur kunde han bära sig åt så här? Eftersom hon inte kom på något bra svar satte hon snart igång med betydligt mer givande hämndfantasier, ett vanligt sätt i civiliserade samhällen att, utan allvarliga konsekvenser som skulle göra saken ännu värre, bearbeta oförrätter.

Den första fantasin var att be några starka karlar i bekantskapskretsen komma och bära ut pianot på gården i det rådande snöoväddret.

Den andra fantasin var att ringa till Myrorna och skänka pianot till dem på villkor att de omedelbart kom och hämtade det.

För det tredje skulle hon på lärarens bekostnad beställa en flyttning av pianot till lärarens nya adress. Om han då blev upprörd visste apotekaren precis vad hon skulle säga. Men lilla du...

Ingen av dessa fantasier sattes i verket, men de hade en lindrande effekt, särskilt när apotekaren delade dem med sina vänner, som naturligtvis lojalt ställde upp och berättade liknande händelser som de hade varit utsatta för och hur de själva då njutningsfullt hade vältrat sig i hemska revanscher.

Med fantasier flyttar man visserligen inte ett piano, men i väntan på att det fysiskt ska bli borttransporterat kan man som apotekaren dagdrömma om mer eller mindre blodiga hämndaktioner. Fantasin är nämligen en bra flyttkarl när det gäller

att fösa undan känslor och möblera om i den egna prioriteringsordningen. I stället för att krevera under tyngden av sin ilska, kreerar man fantasifulle vedergällningar.

SAMORDNADE ILLUSIONER

Inbillningsförmågan är mänsklighetens viktigaste anpassningsredskap, säger en del psykologer, till exempel Ethel S. Person i *Fantasins kraft* (1997: 47). Utan den skulle det inte finnas några föreställningar om alternativ till aktuellt obehag eller förlust, ingen planering av framtida handlingsförlopp, ingen kreativ omvärdering av det förgångna för att göra det relevant för nutiden och framtiden. Freuds idé om att fantasi utgör en kompensation för det som människor saknar i sitt verkliga liv har ersatts med mer offensivt positiva synsätt. Snillrik förnekelse av rådande förhållanden behöver inte vara en ansvarslös verklighetsflykt – den kan lika gärna fungera som drivkraft bakom nödvändiga förändringar.

Den gemensamma verkligheten består av serier av makalöst samordnade illusioner. Alla människor går omkring med sina egna privata bilder i huvudet av vad som pågår. I själva verket är de brottsstycken av mer allmänna myter och föreställningar. Ensamheten är en onödig villfarelse, vi är alla i samspråk med varandra. För det inre ögat framkallas visioner som visserligen är osynliga för andra, men ändå obevekligt sammanlänkade med andras lika dolda syner. I en ström av parallella verkligheter, åtskilda av inåtvända själar, kan man skönja det kollektiva medvetandet, en högst reell fantasi även för den mest avvikande outsiders.

När fantasiverkligheterna trasslar in sig i varandra är det svårt att veta vad som på-

går och hur det ska beskrivas. Min upplevelse är inte i närheten av din. Det är som när man möter någon med mörka solglasögon. Somliga behåller dem på och stänger ute omvärlden, de bryr sig inte om att ackommodera det ljusa med det mörka, medan andra respektfullt tar av sig solglasögonen och erbjuder både ögonkontakt och en plattform för avstämning. Man kan visserligen leka rockstjärna genom att bära svarta solglasögon inomhus, för att på det sättet sätta igång omgivningens fantasi, men effekten blir sällan den avsedda.

FLYKT OCH SKAPANDE

Fantasin används alltså som redskap för personlighetsdanande dagdrömmier, desperat situationskontroll och magnifik självhävdelse. Människor ljuger, hittar på, leker, föreställer sig och inbillar sig det ena och det andra, den dagliga lunken störs eller lättas upp av tokiga infall och skapande nycker. Fantasin fungerar både som finurligt överlevnadsknep och ett medel för att dramatisera vardagslivet. Mer eller mindre sannolika idéassociationer och händelsekombinationer ställer den normala verkligheten på ända. Uppfinningsrika fantasier om sattys samsas med drömmar om gemenskap och njutning.

Stanley Cohen och Laurie Taylor (1992) menar att fantasin bland kultur- och samhällsforskare är en underskattad form av identitetsarbete. Genom dagdrömmar, inre monologer och fritt associerande medvetandeströmmar skaffar sig människor, som känner sig inlåsta i vardagslivet, möjligheter att låtsas vara någon annan, att repetera andra roller och livsstilar och att ge sig hän åt vad som av omgivningen ses som "verklighetsflykt".

Fantasierna visar sig ofta vara inspirerade av populärkultur och andra kollektiva teman, symboler och arketyper (jfr Klinkman 2002). Det finns ett gemensamt lager av symboliskt material av vilket de flesta individuella fantasier är gjorda. Det innebär att fantasivärlden inte är den subversiva flyktväg som man skulle kunna tro. Snarare hjälper de oss, enligt Cohen och Taylor, att stanna kvar i den vardagsgrå verkligheten.

Känslan av att försvinna från nuet och för ett tag vistas på andra platser i andra tider byts förr eller senare ut mot ett återvändande till samma liv som tidigare. Dörrarna öppnas – och stängs igen. Cohen och Taylor tonar alltså ned möjligheterna för att fantiserandet verkligen skulle kunna ändra vårt liv i någon radikal mening och att det skulle leda till några djupare metamorfoser. De subversiva fantasierna är inte immuna mot intrång från den dominerande vardagsverkligheten och dess scheman, plikter och skyldigheter. De fria områdena blir enklaver med sina gränser, lagar och rutiner. Snarare fungerar dagdrömmandet som ett hjälpmedel för att ta sig igenom det dagliga livets upprepningar genom att det ger oss en känsla av att vi inte är helt fångade av dess rutiner och vanor. Tillfälliga smitningar genom verklighetens nät och plötsliga visioner av andra världar är det enda vi kan hoppas på om vi inte ska droga ihjäl oss eller bli galna, menar Cohen och Taylor.

Här handlar det alltså inte om den erkända och högt värderade fantasi som exponeras i konstnärlig kreativitet. Romanförfattarnas professionella användning av föreställningsförmåga är imponerande – var får de allt ifrån? – men det kan också byrådirektörens eller tandläkarens fantasier vara, när man väl får ta del av dem. Människors fabuleringsförmåga

visar att många har en oanad fantasi, något som Gianni Rodari (1973/2001) utvecklat en inspirerande pedagogik för i boken *Fantasins grammatik*. Problemet är att de sällan tycker sig ha användning av den. Vanligtvis sätts ett högre pris på det som kallas verklighetsanpassning. Men vem vet var butiksbiträdet befinner sig när han eller hon stämplar in varorna vid kassan? Hur ser förvaltningschefens låtsasvärld ut under ett sövande sammanträde?

MEDVETANDESTRÖM

Vi lever alltså inte bara i den så kallade yttre verkligheten, utan rör oss fram och tillbaka mellan den och de medvetandeströmmar som vi är upptagna av när vi går in i fantasivärldar av känslolösa minnen, spirande förväntningar och animerade samtal med oss själva. Socialantropologen John L. Caughey (1984: 133) skriver i sin bok om imaginära sociala världar att människor ägnar mycket tid åt att försöka ordna sådana medvetandeströmmar i form av inre dialoger.

Jag, och kanske också de flesta andra jag, pratar tyst med mig själv, är både jag och du, uppmuntrar mig eller skäller på mig, ibland pågår det livliga inre paneldebatter med flera olika röster. Detta fantasifulla hålligång sker ofta samtidigt som jag har med andra att göra; strömmar av hugskott, funderingar och känslor forsar igenom mig när jag pratar med folk om världsliga ting. Jag pådyvlar människor känslor och avsikter som jag inte har den blekaste aning om ifall de verkligen har. Jag underlåter att tala om i klartext vad jag själv menar och överlämnar andra i fantasins våld. Caughey menar att denna verksamhet har en direkt avgörande bety-

delse för verklighetens tillblivande. Vad händer om man börjar iaktta sina egna medvetandeströmmar i helt banala situationer?

Det är stor skillnad att bara låta sig transporteras genom sådana medvetandeströmmar och att formulera dem i ord. Berättar man inte om dem försvinner de snart i diffus glömska, visserligen möjliga att återerinra sig vid en ännu senare tidpunkt, men då i en annan belysning. Enligt psykoanalytikerna väcker varje möte med andra människor omedvetna fantasier, härrörande från barndomens primära upplevelser av svek och beroende i förhållande till föräldrarna. När man undrar över sina konstiga känslor och reaktioner kan det vara bra att känna till denna teori. Den leder inte automatiskt till att man förstår sig själv bättre, men den ökar medvetenheten om att det som händer mellan människor endast delvis har att göra med det som faktiskt händer mellan dem.

Detta påminner oss om att all verklighetsupplevelse är fiktiv till sin natur, den består inte bara av att "vara med om" något, utan framför allt av att skapa bilder, minnen och berättelser om det och samtidigt vara medveten om att det är ganska litet som man kan fånga in på det sättet och att även själva upplevelsen är sin egen framställning.

Här spelar fantasin stor roll för vad vi minns och hur vi återger minnena. Medvetandeströmmen är en rad mer eller mindre klart exponerade fantasier om vad som händer. Det betyder inte att de är gripna ur luften, lögn och förbannad dikt, utan att de är formade och skarvade av vår kreativa förståelseförmåga. Det vore intressant att få se människors medvetandeströmmar när de umgås med varandra – men det är en upplevelse man bara kan fantisera om.

LITTERATUR

- Appadurai, Arjun, 1996. *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Caughey, John L., 1984. *Imaginary Social Worlds. A Cultural Approach*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Cohen, Stanley & Taylor, Laurie, 1992. *Escape Attempts. The Theory and Practice of Resistance to Everyday Life*. London: Routledge.
- Klinkman, Sven-Erik (ed.), 2002. *Popular Imagination. Essays on Fantasy and Cultural Practice*. Turku: NNF Publications 12.
- Malmsten, Bodil, 2003. *Det är fortfarande ingen ordning på mina papper*. Stockholm: Bonniers Förlag
- Person, Ethel S., 1997. *Fantasins kraft*. Jönköping: Brain Books.
- Robinson, Gillian & Rundell, John (eds.), 1996. *Rethinking Imagination. Culture and Creativity*. London: Routledge.
- Rodari, Gianni, 1973/2001. *Fantasins Grammatik. Introduktion till konsten att hitta på historier*. Göteborg: Korpen.
- Segal, Julia, 1985. *Phantasy in Everyday Life. A Psychoanalytic Approach to Understanding Ourselves*. Northvale, N.J.: Jason Aronson Inc.
- Vygotskij, Lev Semenovič, 2002 (1930). *Fantasi och kreativitet i barndomen*. Göteborg: Daidalos.

SUMMARY

Castles in the Air and Other Fantasies

Fantasies are a marvellous tool for escape and freedom. Social life is unthinkable without imagination. It both creates gulfs and bridges them. The conversation on the telephone relies upon guesswork by the listeners. Using very slight data we jump to quite unjustified conclusions about people. On the other hand misunderstandings may be quite creative interpretations of what they think. The distinction between the world outside and the world of imagination is by no means obvious. This article presents several examples of how everyday fantasies can be used in the cultural analysis of, for example, the home, different professions and the politics. With "ethnography from the corner of the eye" we will see the imaginative potentials of social life in a new perspective.